

LUṬFULLAH HALİMÎ'NİN MUŞARRİHATÜ'L-ESMÂ ADLI ARAPÇA-FARŞÇA SÖZLÜĞÜ*

Merve HASOĞLU**

Öz

Muşarrihatü'l-Esmâ, Luṭfullah Ḥalîmî tarafından yazılan, Anadolu sahasında 872 (1467-68) yılında Arapça madde başı kelimelerin Farsça karşılıklarını veren satır altı tercümelî isimler sözlüğüdür. Bazı maddelerde Türkçe karşılıklar da kayıtlıdır. Telif sebebi "nimet denizinde gark olmak için" sözüyle kısaca ifade edilen Muşarrihatü'l-Esmâ, 872 (1467-1468) yılında Sultan II. Bayezid'e sunulmuştur. 884 (1479) yılında istinsah edilmiş en eski istinsah tarihli nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Böl. Nu. 4773, diğer üç nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Böl. Nu. 748, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. Nu. 3608/1 ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Böl. Nu. 3275 numaralarda kayıtlıdır. Kahire ve Avusturya kütüphanelerinde de yazma nüshaları vardır. Bu çalışmada Muşarrihatü'l-Esmâ'nın İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Böl. Nu. 4773 kayıtlı nüshası esas alınarak sözlük tertip, usul ve muhteva yönüyle tanıtılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Luṭfullah Ḥalîmî, Muşarrihatü'l-Esmâ, sözlük.*

LUṬFULLAH HALİMÎ'S MUŞARRİHATU'L-ESMÂ FORENSIC ARABIC- PERSIAN DICTIONARY

Abstract

Muşarrihatu'l-Esmâ, written by Luṭfullah Ḥalîmî in 872 (1467-68) in the Anatolian field, is a dictionary of names with below-the-line translation that gives Persian equivalents of Arabic words. Turkish equivalents are also recorded in some articles. Muşarrihatu'l-Esmâ, the reason for which is briefly stated as "to be immersed in the sea of blessings", was presented to Sultan Bayezid II in 872 (1467-1468). Inscribed in 884 (1479), the earliest dated copy is in the Suleymaniye Library, Hagia Sophia Section. Nu. 4773, the other three copies are in Ankara National Library Manuscripts Section. No. 748, Istanbul Suleymaniye Library Laleli Section. Nu. 3608/1 and Istanbul Süleymaniye Library, Esad Efendi Section. Nu. 3275. There are also manuscript copies in Cairo and Austrian libraries. In this study, Muşarrihatu'l-Esmâ's manuscript copy is in Istanbul Suleymaniye Library, Hagia Sophia Section. Nu. 4773, the dictionary will be introduced in terms of organization, method and content.

Keywords: *Luṭfullah Ḥalîmî, Muşarrihat al-Asmâ, dictionary.*

* Tezden üretilmiş makale / Article from thesis. Bu çalışma, yazarının Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Yusuf Öz danışmanlığında yürütülen "Luṭfullah Ḥalîmî'nin Muşarrihatü'l-Esmâ Adlı Sözlüğü (ح-ا) Harfleri İnceleme ve Metin" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: hasmerve96@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1657-8574

Giriş

Arapça, cahiliye döneminde, şüire elverişli edebi bir dil düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemin yazılı metinlerinde kullanılan Arapça, henüz yabancı ve yeni unsurlarla karışmadığından Araplar, cahiliye döneminin yazılı metinlerini ve edebi dilini anlamakta bir güçlükle karşılaşmamışlar, dolayısıyla dilbilimiyle ilgilenmemişlerdir.¹ İslâm'ın yayılışı ile Kur'ân-ı kerîm metninin eksiksiz olarak tespiti ve tahriflerden korunabilmesi için İslâm'ın ilk yıllarında Arap yazısını geliştirme çabalarının yanı sıra Kur'ân ile birlikte gramer ve yeni anlam kazanmış olan kelime ve kavramların bilinmesi için ilk sözlük çalışmaları başlamıştır.

Kur'ân, Arapların daha önce hiç duymadıkları, anlamını bilmedikleri pek çok kelime ve kavram getirmiş, bilinen anlamlarına yenilerini kazandırmıştır.² Bu da filoloji çalışmalarının başlangıcına sebep olmuştur. Arap dil âlimleri, Kur'ân'ı okumada meydana gelebilecek hataları (lahn) ortadan kaldırmak için Kur'ân dilini her yönüyle incelemeye yönelmişlerdir. Kimi dilciler kelimenin durumu, cümlenin terkibi ile ilgili konular üzerine, kimileri de kelimenin yapısı ve anlamı üzerine yoğunlaşmıştır.³ Dil âlimleri başta Kur'ân'ı, ikincil olarak da çölde yaşayan bedevi Arapların kelime dağarcığını ve şüirlerini kaynak almışlar; çöllere yolculuk yaparak dili fasih olan bedevi Araplardan derleme çalışmaları yapmışlardır.

Yûnus b. Hâbîb (ö.182/798), Mu'erric es- Sedûsî (ö. 174/ 790), Yahyâ b. el-Mubârek el-Yezîdî (ö. 202/817) gibi dilciler bir araya getirdikleri malzemeyi çöllerde görüp isimlerini işittikleri her şeyi, *kitābu's-şifāt*, *kitābu'l-ḥayl*, *kitābu'l-ibil* vb. gibi risâle ve kitapçıklarda toplamışlardır.⁴ Bu şekilde başlayan derlemeye dayalı dil çalışmaları "fikhu'l-luġa" olarak isimlendirilmiştir.

İslâmiyetin yayılmasıyla birlikte Kur'ân ve hadisin Müslümanlar tarafından öğrenilme ve anlaşılma çabaları ilk sözlük çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Arap lügatçiliği alanında telif edilen ilk sözlük Halîl b. Aḥmed'in *Kitābu'l- 'Ayn* adlı eseridir.

Kitābu'l- 'Ayn harflerin mahreçlerini esas aldığı (kalb/anagram) harflerin yer değiştirmesiyle ortaya çıkan kelimelerin bir araya toplandığı bir sözlüktür.⁵ Kur'ân ve hadis üzerine yapılan çalışmalar da vardır. Kur'ân ve hadislerde anlaşılmayan veya farklı

¹ Öz, Yusuf (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 20, Ankara, TDK Yayınları.

² Öz, Yusuf (2016), Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 20-21. Ankara, TDK Yayınları.

³ Demirayak, Kenan (2016), Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, s.254, İstanbul, Cantaş Yayınları.

⁴ Demirayak, Kenan (2016), Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, s. 255. İstanbul, Cantaş Yayınları.

⁵ Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü (1997), Halil b. Ahmed, TDV İslam Ansiklopedisi, c.15, s. 309-312, İstanbul.

manalar taşıyan kelimeler ve değişik yapıdaki cümleler “garîb tabir edilmiştir.⁶ Bu tür sözlükler Ġarîbu’l-Kur’ân, Me’âni’l-Kur’ân veya Mecâzu’l-Kur’ân adını taşırlar. İbn Abbâs’ın Ġarîbu’l-Kur’ân’ı, Ebü’ Ubeyde’nin Mecâzu’l-Kur’ân’ı, el-Ferrâ’nın Me’âni’l-Kur’ân’ı bu metodun önemli temsilcileridir.⁷

İslâm dünyasında Kur’ân metninin doğru okunmasının yanı sıra anlaşılması ve yorumlanması içinde zorunlu bir araç olarak değerlendirilmiştir.⁸ Arapların fetihler yoluyla çeşitli milletlerle bir araya gelmeleri, farklı milletlerin İslâm’a girişı ile Arapçayı öğrenmeleri sonrası *lahn* (gramer hatası, konuşmada hata yapmak) ortaya çıkmıştır. Arap dilinin yanlış kullanılması sadece günlük konuşmalar yahut yazışmalara mahsur kalmamış, aksine bu lahn Kur’ân’ın bazı ayetlerinin yanlış okunmasına kadar varmıştı.⁹ Arap edebiyatında ilk gramer çalışması Ebu’l-Esved ed-Du’eli (ö.67/686) tarafından başlamıştır. Ebu’l-Esved ed-Du’eli, Kur’ân’da yer alan bütün kelimelerin sonlarına nokta şeklinde hareketler koymuş, bu faaliyet için bizzat kendisi “Kur’ân’ın i’râb edilmesi” sözünü kullanmıştır.¹⁰ Ebu’l-Esved’den sonra nahiv çalışmaları Esved’in öğrencileri tarafından Basra’da devam ettirilmiştir. Bu sebeple Basra Arap gramerinin başlangıç yeri olmuştur. Arap dili gramerine dair ilk hacimli eserin ve Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcisi olan Sibeveyhi adıyla meşhur olan Ebü Bişr Amr b. Osmân b. Kıanber (ö. 180/796) tarafından telif edilen el-Kitâb nahiv ve sarf alanında önemli bir esirdir. el-Mubberred’in el-Muktađab’ı, İbnu’s- Serrâc’ın el-‘Uşûl’ü, ez-Zemaşşeri’nin el-Mufaşşal’ı, el-‘Ukberî’nin el-Lubâb’ı, İbn Mâlik’in el-Elfiyye’si sarf konularını ele alan önemli eserlerden sayılır.¹¹ Hicrî ikinci yy.da ilk sözlük telifinden sonra dördüncü yy.la geldiğinde, Cemheretu’l-Luğa, Dîvânu’l-Edeb, el-Bâri’, Teħzîbu’l-Luğa, el-Muhî, Tâcu’l-Luğa, Şîhâhu’l-Arabiyye ve el-Mucmel gibi sekiz değerli sözlük yazılmış,¹² İbn Manzûr’un sekizinci yy.da hazırladığı Lisânu’l-Arab ve Fîrûzâbâdî’nin dokuzuncu yy. başlarında (817) tamamladığı Kâmûsu’l-Muhî adlı sözlükleri ile Arap lügatçiliği zirve noktasına ulaşmıştır.

Farklı dillerde konuşan milletlerin birbirinin dilini anlama, Arapça ve Farsça yazılmış eserleri okuyup, tercüme etme istekleri ile iki dilli sözlüklerin telifi zorunlu hâle gelmiştir. Bu bağlamda “On dördüncü yüzyıldan itibaren Anadolu’da yazılmış sözlükler,

⁶ Elmalı, Hüseyin / Arslan, Şükrü (1996), Garib, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 13, s. 374-375, İstanbul.

⁷ Demirayak, Kenan (2016), Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi , s.404. İstanbul, Cantaş Yayınları.

⁸ Goldziher, Ignac (2019), Klasik Arap Literatürü, 4.Baskı, s. 101, İstanbul, Vadi Yayınları.

⁹ Demirayak, Kenan (2016) , Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi , s.330, İstanbul, Cantaş Yayınları.

¹⁰ Durmuş, İsmail (2006), Nahiv , TDV İslam Ansiklopedisi, c.32, s.300-306, İstanbul.

¹¹ Demirayak, Kenan (2016), Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, s. 346, İstanbul, Cantaş Yayınları.

¹² Kayyim (1385), “Tahavvul ve Tatavvur-i Ferheng-nivîsî-yi Arabî-Fârsî”, s. 52.

Türkler için iki önemli dil olan Arapça ve Farsçanın öğrenilmesi ve öğretilmesine yönelik bir ihtiyacın doğmasına bağlı olarak Arapça-Farsça, Farsça-Türkçe Arapça-Türkçe, ya da bu iki dilin yer aldığı Türkçe açıklamalı sözlükler şeklinde hazırlanmıştır.”¹³

Kaşgarlı Mahmûd’un Dîvânü Lügâti’t-Türk ve Muhammed b. Kays’ın Tıbyânü’l-Lügati’t-Türkî alâ Lisâni’l-Kanklı, ez-Zamahşerî’nin Mukaddimetü’l-Edeb, müellifi bilinmeyen Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mogolî, İbn Mühennâ’nın Kitâbu Hilyeti’l-İnsân ve Hilbeti’l-Lisân adlı sözlükleri Türkçe için yazılmış ilk sözlüklerdendir. Arapça madde başlarının Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Farsça, Moğolca gibi karşılıklarını içeren bu sözlükler, Türk leksikografisi ve Türkoloji için büyük değer taşımaktadır.

Arapça ve Farsça sözlüklerin yazımında Türklerin katkıları çok büyüktür. Türklerin İslâm dinini kabulleri ile Arapçaya olan ilgileri artmış, Büyük Selçuklular döneminde kurulan medreselerde Arapça eserler okunmuş ve okutulmuştur. Arapça eğitim Anadolu Selçukluları döneminde de devam etmiş; Arapça öğretiminde Arapça-Farsça manzum sözlüklerden istifade edilmiştir. Bedruddîn Ebû Nasr Mes’ûd el-Ferâhî’nin Arapça-Farsça manzum Nişâbu’s-Şıbyân adlı sözlüğü, 13. yy.da telifinden sonra medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiştir. Büyük ilgi gören bu sözlüğün şöhreti Anadolu’da da çok sayıda örneğinin yazılmasına vesile olmuştur. Arapça-Farsça olarak Anadolu’da hazırlanmış ilk sözlük, tespitlere göre Hubeyş b. İbrâhîm et-Teffîsî’nin 545 (1150) yılında tamamladığı Kânûnu’l-Edeb’idir.”¹⁴ Dil öğretiminde mensur sözlüklerden ziyade manzum sözlüklerden yararlanılmış, manzum sözlük telifine 13-15. yüzyıllarda daha çok önem verilmiştir. Şükrullâh’ın Zühretü’l-Edeb’i (tlf. 640/1242), Hüsâmuddîn Hasan b. Abdulmu’min el-Hoyî’nin Nasîbü’l-Fityân ve Nesîbü’t-Tıbyân’ı (tlf. 13. yy.), Abdulhamîd b. Abdurrahmân el-Engürî’nin Silku’l-Cevâhir’i (tlf. 757/1356), şair Germiyanlı Ahmedî’nin Mirkâtü’l-Edeb’i, yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî’nin Ukûdu’l-Cevâhir’i (tlf. 816-824/1413-1421), Kâtib-i Ankaravî’nin Kâtibiyye’si (tlf. 851/1447)¹⁵ hem Arapça hem Farsça öğretimi için Anadolu’da yazılmış ilk manzum sözlüklerdir. 15. yy.la gelindiğinde Farsçanın da öğretilmesine ihtiyaç duyularak gerek mensur gerek manzum sözlükler Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe şeklinde hazırlanmıştır. Abdullatif İbn Melek’in 13. yy.

¹³ Öz, Yusuf (2016), Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 41, Ankara, TDK Yayınları.

¹⁴ Öz, Yusuf (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 49, Ankara, TDK Yayınları.

¹⁵ Öz, Yusuf (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 48, 53, Ankara, TDK Yayınları.

sonlarında nazmettiği Lügat-i Ferišteoğlu¹⁶ Arapça-Türkçe manzum sözlüklerin ilk örneği kabul edilmektedir.

15. yy.dan sonra telif edilmiş manzum ve mensur sözlüklerde Arapça ve Farsçaya yer verilmiştir. Anadolu sahasında Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde hazırlanmış manzum sözlükler telif sırasıyla şöyledir:

Manzum Sözlükler

1-U‘cubetu’l-Ğarāyib fi Nazmī’l-cevāhiri’l-‘Acāyib, Behā’üddin İbn ‘Abdurrahmān-ı Mağalkaravī, telif tarihi 827/ 1424

2- Lügat-i ‘Abdülkerim, telif tarihi 1002/ 1594

3- Fethü’l- Fettāh, Şun‘ī- i Malatyavī, telif tarihi 1008/ 1599

4- Genc-i Leāl, Gencī Pir Mehmed, telif tarihi 1041/ 1631

5- Menāzımu’l- Cevāhir, Hākī Muştafā- yi Üsküdārī, telif tarihi 1042/1632-33

6- Tevkiye, ‘Abdurrahmān Zāhidī-i Konevī, telif tarihi 1133/1721

7- Se Zebān, Şeyh Ahmed, telif tarihi 1135/ 1723

8- Hoş Edā, Eşref Feyzī, telif tarihi 1149/ 1736

9- Nazm-ı Girīdī, Ahmed Resmī b. İbrāhīm-i Girīdī, telif tarihi 1153/1740

10- Manzūme-i Keskin, Keskin b. ‘Oşmān, telif tarihi 1171/1758

11- Tuhfetü’l-İhvān ve Hediyyetü’s-Şıbyān, Muştafā’İlmī b. İbrāhīm, telif tarihi 1186/1772

12-Müşelleşnâme-i Şâkir, ‘Oşmān Şâkir b. Muştafā-yi Bozoğî, telif tarihi 1210/1795-96

13- Dürrü’n-Nizām, Hasan ‘Aynī, telif tarihi 1226/1811

14-Ĥayrū’l-Lügāt, Süleymān Ĥayrī, telif tarihi 1309/1891’den önce

15-Tuhfe-i Zibā, Ĥayret Mehmed Efendi, telif tarihi 1234/1819 (Bulak, 1242/1826)

16. Nazmü’l- Cevāhir, Hasan ‘Aynī, telif tarihi 1236/ 1821 (İstanbul, 1241/1826)

17. Tuhfe-i Nuşhī, Naşûh Efendi, telif tarihi 1839-1861 arası (İstanbul, 1297/ 1880)¹⁷

¹⁶ Sözlük hakkında bk. **Muhtar, Cemal** (1993), İki Kur’ân Sözlüğü, Lügat-i Ferišteoğlu ve Lügat-i Kânûn-i İlâhî, İstanbul.

Mensur Sözlükler

Mensur sözlükler ise daha çok Arapça-Türkçe ya da Farsça-Türkçe şeklinde hazırlanmıştır. Aşağıda sıralanan sözlüklerde Arapça, Farsça ve Türkçe olarak her üç dilde karşılıkların verildiği sözlükler kronolojik olarak sıralanmıştır:

1-Mecmû'u'l-Lügât (Lügat-i Şinâsî), Şinâsî-Ca'fer b. Hacı Dâvud, Arapça-Farsça-Türkçe (tlf. 934/1528)

2-Ma'denü'l-Ma'ârif, yazarı bilinmiyor, Türkçe-Arapça-Farsça (16. yy.)

3-Masâdır-ı Elsine-i Erba'a, Muhyî-i Gülşenî, Farsça-Türkçe-Arapça-Balibelen (1000/1591)

4-Tercümânü'l-Ma'ârif, Hâc Hasan, Farsça-Arapça-Türkçe (1085/1674)

5-Aksâ'l-Ereb fi Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb, İshak hocası Ahmed Efendi, Arapça-Farsça-Türkçe (1117/1705)

6-Terceme-i Emsâl-i Arab ve'l-Acem, Mehmed b. Ahmed el-Hâc Musallî, Arapça-Farsça-Türkçe (1122/1710)

7-Lehçetü'l-Lügât, Mehmed Es'ad, Türkçe-Arapça-Farsça (1145/1732)

8-Behçetü'l-Lügât, Mehmed Es'ad, Türkçe-Arapça-Farsça (1145/1732)

9-Elsine-i Selâse, Müstakimzâde Süleyman, Arapça-Farsça-Türkçe (1182/1768)

10-Mecma'u'l-Lügât, Vakârî, Arapça-Türkçe-Farsça (1264/1848)

11- Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Fârsî, yazarı bilinmiyor (1274/1858)

12-Tuhfetü'l-Mülâzimîn, Süleymaniyeli Abdurrahman Lâmi'î, Arapça-Farsça-Türkçe (1283/1866)

13- Lügat-i Azîziye, Âsafî, Farsça-Arapça-Türkçe (1287/1870)

14-Tercümânü'l-Lügât, Nâzım b. Mehmed, Arapça-Türkçe-Farsça, Farsça-Türkçe-Arapça, Türkçe-Arapça-Farsça (1288-89/1871-72)

15-Mir'atü'l-Lügât, Mehmet Rif'at, Türkçe-Arapça-Farsça (1293/1876)

16-Ünsü'l-Lügât, Hüseyin Remzi, Türkçe-Arapça-Farsça (1305/1888)

17-Lügat-i Erba'a, Hâfız İbrahim Hanyavî, Arapça-Farsça-Türkçe-Yunanca (19. yy.)¹⁸

¹⁷ Öz, Yusuf (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, s. 56, Ankara, TDK Yayınları.

¹⁸ Adı geçen sözlükler hakkında bilgi için bk. Öz, Yusuf (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları.

Yukarıda Arapça ve Farsçanın yer aldığı anılan sözlükler dışında Anadolu'da Arapça-Farsça mensur sözlükler de telif edilmiştir. Bu sözlüklerden biri de Luṭfullah Ḥalîmî'nin Muşarriḥatü'l-Esmâ adlı Arapça isimlerin satır altı Farsça, yer yer Türkçe karşılıkların da verildiği sözlüğüdür.

LUṬFULLAH ḤÂLÎMÎ VE MUŞARRİHATÜ'L-ESMÂ ADLI SÖZLÜĞÜ

Luṭfullah Ḥalîmî

Müellif daha çok Farsça-Türkçe sözlükleri ile bilinse de hakkında kaynaklarda detaylı bilgi verilmemektedir. Eserlerinde de ismi ve eserin telif yılı ve eserinin ithafi dışında müellif hakkında bilgi edinilememektedir. İlk kaynaklardan biri olan Bağdatlı İsmail Paşa'nın, Kâtib Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn adlı eserine yazdığı İzâhu'l-meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn adlı zeylinde Muşarriḥatü'l-Esmâ'nın Luṭfullah Çelebi'nin eseri olduğu belirtilmiştir. Burada eserin lügata dair olduğu, yazarının kısa adı Çelebi olan Luṭfullah b. Ebi Yusuf ve hicri 886 yılında hayatta olduğu yazılmıştır.¹⁹

Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde çeşitli kadılıklarda bulunduğu bilinmektedir.²⁰

Eserleri:

1. Bahrü'l- Ğarâyib: 850/ 1446 yılında Ḥalîmî'nin XV. Yüzyılın sonlarında hazırladığı Farsçadan Türkçeye sözlüktür.²¹ İlk bölümü sözlük, ikinci bölümü değişik konularda yararlı bilgiler ve edebi sanatlar, üçüncü kısmı aruz ve gramer olmak üzere üç bölümden oluşur. Ḥalîmî adıyla meşhur Luṭfullâh Ḥalîmî b. Ebî Yûsuf tarafından nazmedilmiştir.²²

2. Gülşen-i Zibâ: Luṭfullâh Ḥalîmî'nin yazmış olduğu Gülşen-i Zibâ, tıp alanında manzum şekilde yazılmış bir eserdir.²³ Eser, tabîyyat, maraz, zârûriyet olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. 863/ 1459 yılında tamamlanmış ve Fatih Sultan Mehmed adına yazılmıştır.²⁴

¹⁹ **Uzun, Adem** (2021) Musarriḥatü'l-Esmâ Adlı Arapça-Farsça İsmeler Sözlüğü, Al Farabi Journal 9th International Conference on Social Sciences May 2-4 , 2021 Nakhchivan University, Azerbaijan, 95.

²⁰ **Erkan, Mustafa** (1997) "Halîmî, Luṭfullah", TDV İslam Ansiklopedisi, c.15, s.341-343, İstanbul.

²¹ **Faroe, Charles E**(1991) Luṭfullah Ḥalîmî'nin "Bahrü'l-Garâib", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, AÜ, Ankara.

²² **Öz, Yusuf** (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s.94, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları.

²³ **Vural, Emine** (2018). Luṭfullâh Ḥalîmî'nin Gülşen-i Zibâ adlı manzum eseri, s. 14-15, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²⁴ **Öz, Yusuf** (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s.95, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları

3. Lügat-i Halîmî: Halîmî, Bahrû'l- ğaraib adlı eserini şerh etmek için kaleme aldığı bu eserini 882/1477-78 yılında Fatih Sultan Mehmet'e takdim etmiştir. Defter adı verilen biri Farsça Türkçe sözlük ve diğeri de aruz, kafiye ve şîr sanatları gibi konulardan oluşan iki bölümden ibarettir.²⁵

4. Nişârü'l- Mülk: Halîmî'nin üçüncü Farsça Türkçe sözlüğü olan Nişârü'l- Mülk, Lügat-ı Halîmî'nin birinci cildinin özetidir. Nişârü'l-Mülk, 872/1467-68 yılında Amasya valisi olan II. Bayezid adına yazılmıştır.²⁶

5. Muhtaşaru'l-İşkâl ve Şerh-i Muhtaşaru'l-İşkâl: Fıkıh konusunda bir eserdir. Önce Arapça yazılmış, daha sonra da Türkçe şerhi yapılmıştır.

6. Hâşiyetü'l-Halîmî 'ale'l-Hayālî: Fıkıhla ilgili Türkçe bir eserdir.

7. Kaşidetü't-Tā'iyye ve Şerhu Kaşideti't-Tā'iyye: Tasavvufa ilişkin Arapça bir kasidedir. Yazar tarafından yine Arapça olarak şerh edilmiştir. Kaside 882/ 1477 yılında yazılmış ve Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuştur.

Muşarrihatü'l- Esmâ ve Kaynakları:

Çalışmamızın ana konusu olan bu eser, Cevherî'nin eş-Şihâh'ı ile İbn Düreyd'in el-Cemhere'si, İbn Fâris'in Mucmelu'l-luğası ve diğeri bazı eserlerden seçtiği Arapça isimlere Türkçe, bazen Farsça karşılıklar vermek suretiyle satır arası tercüme şeklinde düzenlediği isimler sözlüğüdür.

Sözlük şekil bakımından tam alfabetik bir sözlüktür. İsim türünden olan Arapça kelimeler madde başı yapılmış, kelimeler ilk harflerine göre alfabe sırasıyla tasnif edilmiş ve dizinde ikinci harflerde de alfabe sırası gözetilmiştir. Madde başlıkları elif harfinden başlayarak yâ harfine kadar ilk asli harflere göre bölümlere ayrılmıştır. Bölümlerde yer alan maddeler de bir iç tertibe tabi tutulmuştur. Müellif kaynaklardan derleyip sözlüğüne aldığı Arapça maddelerin sıkça kullanılan kelimeler olmasına dikkat etmiştir. Muşarrihatü'l-Esmâ on dokuz bini aşkın Arapça madde içermektedir. Sözlükte sıklıkla olmasa da bitki adı gibi özellikli kelimelerin Türkçe karşılıkları da verilmiş; bazen Arapça kelimelerin Farsça ya da Türkçe karşılığı yazılmamış, boş bırakılmıştır.

Eserin Adı:

²⁵ **Uzun, Adem**(2005). "Lügat-ı Halîmî (inceleme-metin), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

²⁶ **Öz, Yusuf** (2016) . Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, s.107, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları

Müellif eserinin adını mukaddime kısmında “Muşarrihatü’l- Esmâ (İsimlerin açıklanması) şeklinde açıklamıştır.²⁷

التزمت مجمع الأسماء المذكورة في المقدمة والسامي بأسرها مع زيادات من الصحاح والجمهرة والجمل وغيرها فسميتها مصرحة الأسماء مع قصد التاريخ في الأسماء

Mukaddimetü’l-edeb, es-Sâmî, es-Sıhah, Cemhere ve el- Cümel ve diğer eserlerden alıntılar yaparak bağlı kaldım. Bu eseri “Muşarrihatü’l- Esmâ” (İsimlerin açıklanması) olarak isimlendirdim. (yp^{2b-3a})

Telif Tarihi:

Muşarrihatü’l-Esmâ ismini oluşturan harflerin ebced değeri hesaplandığında H. 872 tarihini vermektedir. Bu tarih kaynaklarda verilen tarihle uyumaktadır. Müellif mukaddimedede belirttiği üzere eserin telif tarihini Muşarrihatü’l- Esmâ (مصرحة الأسماء) ismindeki harflerin ebced hesabına göre yazılış tarihine denk düşmüştür.²⁸

فسميتها مصرحة الأسماء مع قصد التاريخ في الأسماء.

“İsimlerdeki harflerin ebced hesabına göre yazılış tarihine denk düşürerek isimlendirdim.” Yp.^{3a}

Eserde Kullandığı Kaynaklar:

Müellif, eseri hazırlarken istifade ettiği kaynakların tamamını zikretmemiştir. Aşağıda isimleri belirtilen kaynakların dışında birçok kaynaktan da istifade ettiğini belirtmiştir. İstifade ettiğini belirttiği kaynaklar şunlardır:²⁹

المذكورة في المقدمة والسامي بأسرها مع زيادات من الصحاح والجمهرة والجمل وغيرها

(Yp. 2b)

1. Cemhere: İbn Düreyd (ö. 321/933) tarafından yazılan Cemhere fi’l-luğa ve Cemheretu’l-luğa adlarıyla da anılan Arapça bir sözlüktür. Sözlük konusunda Kitābü’l- ‘Ayn ve Kitābü’l- Cīm’den sonra kaleme alınmış üçüncü eser olan el- Cemhere’nin Arap lügatçiliğinin gelişmesinde önemli bir yeri vardır.³⁰

²⁷ Mukaddime bilgisi için bk: Musarrihatu’l-Esmâ, Ayasofya nr. 4773 kayıtlı nüsha, yp.^{2b-3a}, Süleymaniye Kütüphanesi.

²⁸ Detaylı bilgi için bk: Musarrihatu’l-Esmâ, Ayasofya nr, 4773 kayıtlı nüsha, yp. 3^a, Süleymaniye Kütüphanesi.

²⁹ **Uzun, Adem** (2021) Musarrihatü’l-Esmâ Adlı Arapça-Farsça İsmeler Sözlüğü, Al Farabi Journal 9th International Conference on Social Sciences May 2-4 , 2021 Nakhchivan University, Azerbaijan, 99.

³⁰ **Karaarslan, Nasuhi Ünal** (1993) “el-Cemhere”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 7, s.323, İstanbul.

2. *Mucmelü'l-luğa*: İbn Fāris (ö. 395/1004) tarafından yazılan, sahih kelimeleri içeren Arapça bir sözlüktür. Bazı kaynaklarda *Mücmel fi'l-luğa* şeklinde de geçmiştir³¹. Köklerin ilk harflerine göre alfabetik dizime riayet edilen ilk sözlüktür.

3. *Şihāh*: İsmāil b. Hammād Cevherī (ö. 400/1009'dan önce) tarafından yazılan, tam adı *Tācü'l-luğa ve şihāhu'l-Arabiyye* olan Arapça bir sözlüktür. Daha çok *Şihāhu'l-luğa* ve kısaca *Şihāh* diye meşhur olmuştur. Cevheri eş-Şihāh'ı ile, özgün tertibi ve Buhāri'nin hadis ilminde yaptığı gibi yalnız sahih, fasih ve meşhur kelimelere yer vermesi bakımından Arap sözlük bilimi tarihinde yeni bir çığır açmış, aranan kelimeye ulaşmada daha kolay bir yöntem geliştirmiştir.³²

4. *es-Sāmi fi'l-esāmī*: Ahmed b. Muhammed Meydānī (ö. 518/1124) tarafından yazılan eser Arapça'dan Farsça'ya bir sözlük olup dini tabir ve kelimeler (şer'iyat), canlılar (hayvānāt), semavî varlıklar (el-āsārü'l-ulviyye) ve dünyevî varlıklar (el-āsārü's-süfliyye) olmak üzere dört bölüm halinde düzenlenmiştir.³³

5. *Mukaddimetü'l-edeb*: Zemaşşerī (ö. 538/1144) tarafından Arapça hazırlanan ve başlıkları isim, fiil, harf, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş konudan oluşan sözlüktür. İsimler bölümünde kelimeler konularına göre sıralanmış ve her ismin çokluk şekli de kaydedilmiştir. Bu bölüm şu konulardaki kelimeleri içerir: Zaman kavramları, gökyüzü, yeryüzü, madenler, yollar ve yolculuklar, su ve sularda yaşayan varlıklar, bitkiler, çiçekler, tarım meyve ve sebzeler, yerleşim birimleri, canlı varlıklar ve çeşitli soyut kavramlar, dini terimler, zanaatlar, meslekler ve bunlarla ilgili aletler, eczahane ve bakkaliye nesnelere, yemekler, giyim kuşam, sayılar, at ve silahlar, evcil ve yabani hayvanlar, kuşlar, renk isimleri ve bazı gramer unsurları da bu bölümde incelenmiştir.³⁴

Madde yazımında izlenen yöntem ve kullanılan üslup:

Müellif mukaddime kısmında sözlükte kullandığı yöntemleri şu şekilde açıklamıştır:

Arapça sözlüklerde bilgilere yönelik iştikak/kök kuralını dikkate alarak genel faydalanma anlamına gelen *عام النفع* (âmu'n-nef'î) üslubunu kullanmıştır.³⁵

³¹ **Tüccar, Zülfikar** (2020) "Mücmelü'l-Luga", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 31, s.453 Ankara.

³² **Kılıç, Hulusi** (2010) "Tācü'l-Luga", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 39, s. 356-357, İstanbul.

³³ **Tüccar, Zülfikar** (2004) "Meydānī, Ahmed b. Muhammed", TDV İslam Ansiklopedisi, c.29, s. 501-502, Ankara.

³⁴ **Yüce, Nuri** (2020), "Mukaddimetü'l- Edeb", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 31, s. 120-121, Ankara.

³⁵ Mukaddime bilgisi için bk: Musarrihatu'l-Esmâ, Ayasofya nr. 4773 kayıtlı nüsha, yp. 2^a, Süleymaniye Kütüphanesi.

وتوضیح ما وضع له الالفاظ الكثيرة التداول من الاسامي باسلوب عام النفع للواقفين بقواعد الاشتقاق و غیر الواقفين باصول الصیغ لمزید الاشفاق لاتمم الخزمة لمن نصبت لخدمته.

(Yp. 2^a)

Kelimeleri sıralarken baştan sona doğru alfabetik düzene bağlı kalmış, müenneslik (dişilik) tesi ve birlik tesi'ni kelimenin kendinde var olan te (ة) ve he (ه) den ayırmak için öne getirilmiştir.

واعتبرت بترتيب حروف التهجي من اول الكلمة الى آخرها الاتاء التأنيث والوحدة قتمتها على الالف فرقا عن التاء والهاء الاصليين فى البنية.

(Yp. 2^b)

Sözlük yazarlarının نمر جمع ثمر örneğinde olduğu gibi tamlamalı getirme yöntemini kullanmamış, önce ismin teklik hâli ve hemen satır altına Farsça karşılığı yazılmış devamında çokluk hâli yazılarak kelimenin bir önceki kelimenin çoğulu olduğu yine satır altında (ج) rumuzuyla gösterilmiştir.

Örnek:

آلة: سازش آلات ج. (A3^b/6)

ابن: پسر ابناء ج. ، بنون ج. (A4^b/1)

ثبجاء: زن بزرگ شکم ثبوج ج. (A26^a/7)

Arapça asıllı olup Türkçede kullanılan ve anlamı bilindiği varsayılan maddelerde Farsça karşılık yazılmamıştır. Arapça ve Farsçada ortak kullanılan kelimeler ma'rûf anlamında (ف) harfi rumuzuyla gösterilmiştir.

Örnek:

آفت ف. (A3^b/5)

أستاذ ف. (A10^a/1)

بادیه ف. (A18^a/2)

حرّبه ف. (A36^b/5)

İlk harfi iki farklı hareke ile okunabilen Arapça kelimelerde her iki hareke ilk harf üzerinde hareke ile okunduğunda madde üzerine yazılmış (مع) kısaltmasıyla işaret edilmiştir. Örneklerde ikinci farklı okunuş parantez içerisinde ayrıca yazılarak gösterilmiştir.

Örnek:

بَشَارَةٌ (بُشَارَةٌ) مع. مَزْدَكَانَ (A20^b/8)

بُعَاثٌ (بُعَاثٌ) مع. مَرغان حرد (A21^b/5)

بَلْدَةٌ (بَلْدَةٌ) مع. گشادگیمیان دو ابرو (A24^b/9)

Farklı imlâ ile yazılabilen kelimelerde madde başı olarak yazılmış kelimenin ikinci imlâsı bir önceki imlâsına “misluhū” anlamında (.م) rumuzu ile gösterilmiştir.

Örnek:

أَبُو قَانِسٍ: گیاهیست در شام و مصر غاسول رومی گویند أَبُو قَاوُوسٍ: م. (A5^b/4)

إِبْنًا جَمِيرٍ: شب و روز إِبْنًا سَمِيرٍ: م. (A4^b/8)

أَبُو جُعَادَةَ: گرگ أَبُو جَعْدَةَ: م. (A5^a/4)

Sözlükte ikilemli madde başları Arapça tanımlanmış ve maddenin ikilem olduğu itbâ (اتباع) terimiyle gösterilmiştir. Örnek:

سَمَدًا سَرْمَدًا: وبعد يقال بطريق الاتباع (A4^a/4)

حَدَارِجٌ بَدَارِجٌ: يقال الولد عند الترقيص (A36^b/4)

حَرَّانٌ يَرَّانٌ: وهذا يقال بطريق الاتباع (A37^b/4)

هُوَ حَسَنٌ، بَسَنٌ فَسَنٌ: كلاهما اتباع (A37^b/4)

Sözlükte az da olsa bazı maddelerin tanımları yine Arapça yazılmıştır. Örnek:

أَبُو حَسَنٍ: علي كرم الله وجهه (A5^a/5)

أَبُو يَحْيَى: مَلِكُ المَوْتِ (A6^a/1)

بُورَانِيٌّ: منسوب إلى بورا و هي امردة (A23^a/8)

خَرِيحٌ: نوع من اللعب (A43^b/5)

Sözlükte madde başı ile üretilmiş terkiplere de yer verilmiştir. Bu terkipler genel olarak Farsça karşılıklarıyla verilmiştir. Örnek:

إِبْنُ آوَى: شغال (A4^b/2)

أَبُو الْأَشْبِيَالِ: ارسلان (A5^a/1)

أَبُو جَابِرٍ: نان (A5^a/3)

أَبُو حَجَّاجٍ: فيل (A5^a/5)

Bazı kelimelerin Farsça karşılığı yazıldığı gibi Türkçe karşılıkları, bazen de yalnızca Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Örnek:

(A20^b/9) Hanzal yaprağı: بُشْبُشْ

(A18^b/9) Endirek yemişi: بُجَّ

(A10^a/7) Sütun: أُسْطُوانَهْ

(A39^a/7) sarmaşık: جَلِيْلَابْ

(A20^b/1) böğürtlen، درخت تلى، بَرُودْ

(A26^a/6) siğil، آژخ، ثُولُولْ

(A29^a/1) dede، نيا، جَدَّ

Sözlükte maddelerin tanımlarında tekdüze bir yöntem kullanılmamıştır. Bazen iki ve ikiden fazla karşılık yazılmıştır.

Tek kelime ile yapılan açıklama örneği:

(A3^a/7) آينه: آئى

(A17^b/7) در: باب

(A39^a/7) ارسالان: خُلْبَسْ

(A42^a/9) نصيب: خُبْرَتْ

İki kelime ile yapılan açıklama örneği:

(A33^b/9) كلاغ سياه: خَاتِمْ

(A28^b/7) بزرگ چشم: جَحْظَمْ

(A22^b/6) حوادث زمان: بَنَاتُ الدَّهْرِ

(A41^a/2) شتران رمنده: خُوشْ

Birden fazla kelime ile yapılan açıklama örneği:

(A17^a/2) مرد کوتاه گردن: اَوْقَصْ

(A21^a/4) زن نازک پوست: بَضَّهْ

(A34^b/7) يك دانه و دو جو: حَبَّهْ

(A42^a/7) زمين هموار و نرم: خَبَّتْ

Metin neşrinde takip edilen usul:

Arapça kelimenin birden fazla anlamları atıf vavı ile sıralanmıştır. Atıf vavının yazılmadığı yerlerde farklı anlamlar arasına tarafımızdan virgül konmuştur.

Örnek:

أَبْرِيْق: كوزة با گوشه، تبغ آبدار و زن درخشنده تن. (A4^a/7)

Nüshada آنکه şeklinde yazılmış birleşik bağlaç metinde آنکه şeklinde yazıldı.

Örnek:

خَرْجَاء: آنکه پاهایش تهیگاه سپید باشد (A43^a/6)

Nüshada آنچه şeklinde yazılmış birleşik bağlaç آنچه şeklinde yazılmıştır.

Örnek:

بَطْنُ السَّمَاء: آنچه سوی ماهست اندر آسمان (A21^a/8)

Madde için satır altında verilmiş anlamı önce, satır üstünde verilmiş anlamı noktalı virgül sonrasında verdik.

Örnek:

آبی: نافرمان بردار؛ ممتنع (A3^a/7)

Tamlanan durumunda olup uzun seslisi elif (ا-) ile sonlanan kelimelerde tamlama işareti hemze (ء) ile gösterilmiştir. Nüshanın yazım özelliklerini korumak için tezde de aynı şekilde gösterilmiştir.

Örnek:

آخْذَه: علتیت از علتها دماغ که جمود و شخوص گویند (A3^a/8)

Maddelerin Farsça izahlarında sonu hâ-yı gayr-i melfûz ile bitip çoğul eki almış kelimelerde hâ (ها) çoğul eki ayrı yazıldı.

Örnek:

أَبْرَشْ: اسبی که نقطه‌های خرد دارد مخالف باقی رنگش (A4^a/6)

Madde başı yapılmış olup karşılığı ya da tanımı yapılmamış kelimelerin anlamının karşılığının verilmediği tarafımızdan metinde iki çizgi (--) ile gösterilmiştir.

Örnek:

أَبُو جَعْفَر: -- (A5^a/4)

Müellif bazen madde başının ve Farsça karşılığının anlaşılması için Türkçe karşılık da yazmıştır.

Örnek:

أَبُو هَاشِمٌ: خبز دو، اوجان طکوزلان قوردی (A5^b/9)

Bünyesindeki kâf-ı Fârisî (گ) olan kelimeler nüshada kâf-ı ‘Arabî (ك) ile yazılmıştır. Kâf-ı Fârisîler çalışmamızda asıl şekliyle yazılmıştır.

Örnek:

کوسفند ← گوسفند
 گرفته ← گرفته
 اَکْمَدُ: گرفته رنگ (A14^a/1)
 تَيْمَه: گوسفند در خانه دارند برای شیر (A26^a/3)

Farsça elif-i memdûdeler (Ī) bazen gösterilmeyerek elif şeklinde (I) yazılmıştır. Elif-i memdûdeler çalışmada aslı gibi yazılmıştır.

Örnek:

انچه ← آنچه
 اَشْنَه: آنچه بر درخت پیدا آید تار تار (A11^a/6)

Nüshada tamlanan durumunda olup sonu ta’-i merbûta ة ile biten kelimeler nüshada ۴ harfi ile gösterilmiştir. He harfi Arapça terkiplerde ta’-i merbûta ة ile yazıldı.

Örnek:

أَبْهَر: فاتر از کلبه القوس (A6^a/2)

Bünyesinde ta’-i merbûta olan kelimeler nüshada ۴ harfi ile yazılmıştır. Bu kelimelerin imlası korunmuştur.

Örnek:

تَكَّة ← تَكَّة (A25^b/1)

Farsçada üstünlük bildiren “ter” (تر) sıfat eki nüshada bazen ayrı yazılmıştır. Bu imla metinde de korunmuştur.

Örnek:

أَخْوَص: تنگ گوشه چشم و گویند یک چشم نیک تر از دیگر (A7^b/1)

Eser ile ilgili müellif kaynaklarda Farsça cümle halinde yapılmış tanımları bazen filleri ya da ek filleri hafız ederek kısaltmıştır.

Örnek:

أَخِيْفُ: زاغ چشم و شتری است که غلاف نره او بزرگ باشد (A8^a/3)
 Olması gereken tanımı

أُخِيْفٌ: زاغ چشم وشتري غلاف نره بزرگ

şeklinde kaydedilmiştir.

Eserde bazı kelimeler elif-i medde ile yazılmıştır. Çalışmamızda kelimenin aslı korunarak yazılmıştır.

Örnek:

بُنُو قَنْطُورَاء ← بُنُو قَنْطُورَاء (A23^a/5)

Yazma Nüshaları:

Eserin Türkiye'deki kütüphanelerde dört adet yazma nüshası tespit edilip, istinsah tarihlerine göre sıralanarak tanıtılmıştır. Çalışmamızda en eski istinsah tarihi olan Ayasofya (A) ve Laleli (L) nüshasından yararlanılmıştır. Telif tarihi olarak eserin muteber nüshaları karşılaştırdığımızda en eski yazma nüshası H. 884 (1467-68) tarihli Ayasofya nüshasıdır. Bazı yazma nüshalarında maddelerin Türkçe karşılıklarının da eklenmiş olduğu görülmektedir.

1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Böl. No. 4773 :

Yaprak ve sütun sayısı olarak 160 yp. ; 33st. Boyutu 260x170-180x120 mm. Arap harfli – Nesih hattır.

Bu nüsha Mevlânâ Mahmûd b. Şaltuk tarafından 884/1479 yılında istinsah edilmiştir. Toplamda 9 satırda oluşup, 160 yapraktır. Madde başları kırmızı renkte yazılmıştır. Tam alfabetik sırayla tertip edilmiştir. Bazen حرف harf, bazen باب bab şeklinde ana başlıklar düzenlenmiştir. İstinsah tarihine göre en eski nüshasıdır. İsimlerin açıklamasında Farsça karşılıklarının yanında ara yerlerde Türkçe açıklamaları da vardır.

2. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Böl. No. 748 :

Ciltsiz, şirazesini dağılmış, 260x180 (190x110) mm. ebadında, saykallı abadi kağıda harekeli nesih hatla yazılmıştır. 157 yp.tan ibaret olup her yaprak 9 satırdır. Bazı yp.lar fare yeniklidir. Söz başları, duraklar ve bazı satır arasında verilmiş karşılıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha Fütûhi b. Halil tarafından 888/1483 yılında istinsah edilmiştir.

3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. NO. 3608/1 :

290x200 (200x130) mm. ebadında, 89 yp.tan ibarettir. Zahriyesinde muhtelif kayıtlar vardır. Sözlük metni 1^b-89^b yp.ları arasındadır. Her yaprak 13 satırdan ibarettir. 930/ 1523 yılı Muharrem ayı başlarında Saray şehrinde (Saraybosna) talik hatla istinsah edilmiştir, ancak müstensihî bilinmemektedir. Ana başlıklar kırmızı renkle yazılmış, madde araları kırmızı nokta ile belirlenmiştir. Bazı yaprakların derkenarında sahha kaydı düşülmüş tashih kayıtları mevcuttur. Arapça kelimelerin Farsça karşılıkları satır altlarına yazılmıştır.

4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Böl. N0. 3275 :

Cilt özelliği olarak mukavva üzerine sırt ve sertabı vişneçürüğü renkli deri kaplı, miklebi ve yan kapakları ebru kaplı, şirazeli ciltten oluşur. Yaprak ve sütun sayısı 165 yp; 9st. Âharlı, suyolu yatay ve dikey, orta kalınlıkta, nohudî renkli kağıt, boyutu 250x175-180x100 mm'dir. Arap harfli- Nesih hattır.

Arapça- Farsça isimler sözlüğüdür. Müellif adı, İzâhu'l- Meknûn'da eser adının geçmesine istinaden yazılmıştır. Ancak müellif adından emin olunamamıştır. İzâhu'l- Meknûn'da eserin başı olarak verilen bölüm nüsha ile örtüşmemektedir. 162, 163. varaklar eksiktir. Kenarları ve satır araları meşrûhatlıdır.

Ömer b. Durali tarafından istinsah edilen bu nüsha ferağ kaydında hicri Muharrem ayında tamamlandığı kaydedilmiştir. Nüshada sene ifadesi yer almış fakat tam yılı yazılmamıştır. Nesih hatla 9 satıra yazılan bu nüshası 165 yapraktan oluşmaktadır. Diğer nüshalarında olduğu gibi ana başlıklar kırmızı renkle yazılmış, باب الالف şeklinde düzenlenmiştir.

Sonuç

Muşarrihatü'l-Esmâ, 15. yüzyılda Anadolu sahasında yazılmış, iki dilli bir sözlüktür. Daha çok manzum ve mensur Farsça-Türkçe sözlükleri ile tanınmış; özellikle Lügat-i Halimî adlı sözlüğü kendisinden sonraki sözlük yazarları tarafından kaynak olarak kullanılmış ve muteber sözlüklerden biri olarak kabul görmüştür.

Sözlükte Arapça- Farsça ve az da olsa Türkçe ibarelerin varlığından ötürü, içerik bakımından oldukça zengin bir kelime muhtevası içermektedir. Bu hem Andolu kültürünün sözlüğe yansıdığı hem de kültürel etkileşimin olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir.

Sözlüğün hacimli olmasından ötürü, yapılan çalışmada elif harfinden hı harfine kadar olan maddeler sözlüğe alınmıştır. Çalışmamıza dâhil olan kısımda tespitlerimize göre, elif harfinde toplamda 1809 kelime, be harfinde 816, te harfinde 267, se harfinde 191, cim

harfinde 825, ھا harfinde 1078, ھı harfinde 712 madde olmak üzere toplam 5 bin 698 kelime bulunmaktadır. Sözlüğün genelinde tespit edilmiş söz varlığı ise 15 bin 127'dir.

Muşarrihatü'l-Esmā, yazarı ve içeriği itibarıyla 15. yy. Anadolu sözlükçülüğünün Arapça Farsça grubunun değerli bir örneğidir. İçerdiği Türkçe karşılıklar bakımından da Türkoloji çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Demirayak, K. (2016). *Arap- İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, İstanbul, Cantaş Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). “*Nahiv*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 32, s. 300-306, İstanbul.
- Erkan, M. (1997). “*Halîmî, Lutfullah*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.15, s. 341-343, İstanbul.
- Elmalı, H. / Arslan, Ş. (1996). “*Garib*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 13, s. 374-375, İstanbul.
- Faroe, Charles E. (1991). *Lütfullah Halimi'nin “Bahrü'l-Garaib'i”*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Goldziher, I. (2019). *Klasik Arap Literatürü*, 4. Baskı, s. 101, İstanbul, Vadi Yayınları.
- Karaarslan, Nasuhi Ü. (1993). “*el-Cemhere*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 7, s. 323, İstanbul.
- Kılıç, H. (2010). “*Tacü'l-Luga*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 31, s. 453, Ankara.
- Kayyim, A. (1385). “*Tahavvul ve Tatavvur-i Ferheng- nivîsî-yi Arabî- Farsî*”, s. 52.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü, Lügat-i Ferišteoğlu ve Lügat-i Kânûn-i İlahi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Topuzoğlu, Tefik R.(1997). “*Halil b. Ahmed*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.15, s. 309-312, İstanbul.
- Tüccar, Z. (2004). “*Meydani, Ahmed b. Muhammed*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 29, s. 501-502, Ankara.
- Tüccar, Z. (2020). “*Mücmelü'l-Luga*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.31, s. 453, Ankara.
- Vural, E. (2018). *Lutfullah Halimi'nin Gülşen-i Zibâ adlı manzum eseri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yüce, N. (2020). “*Mukaddimetü'l-Edeb*” TDV İslam Ansiklopedisi, c.31, s.120-121, Ankara.